Geçiş Ekonomilerine Yönelik Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: İhracata Yönelik mi, Yoksa İthal İkameci mi?

Foreign Direct Investment in Transition Economies: Is It Related to Export Expansion or Import Substitution?

Prof. Dr. Cevat Gerni (Doğuş University, Turkey)

Prof. Dr. Selahattin Sarı (Beykent University, Turkey)

Prof. Dr. Ömer Selçuk Emsen (Atatürk University, Turkey)

Dr. Burhan Kabadayı (Erzincan University, Turkey)

Abstract

It is propounded that there are two motivations behind foreign direct investments (FDI). One of them is to invest in foreign countries because of trade barrier to export. In this case foreign investors operate in import substitution industries (ISI). The second fact to invest in another country away from homeland is to get benefit from cost advantages such as cheap labor and inputs, positioning closed to developed countries. With this aspect foreign investors operate in export oriented sectors (EOS). The economic consequences were discussed lighting on study's aim examining the FDI to Transitions Countries whether are ISI or EOS. The foreign direct investments to Transitions Countries were investigated by panel data analysis. First and second generation unit root tests and cross section dependency tests were applied. Long and short term regressions were realized. The data set were obtained from Word Bank Data Base and annually data were collected between 1993 and 2012. Theoretically and statistically expected coefficients and coefficient's sign for explanatory variables have been obtained. It is as a result observed that the countries have higher internal market potential to take foreign direct investments to import substitution industries. The countries close to developed economies have been drawing foreign direct investments to export oriented sectors.

1 Giriş

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYSY)'nın bir ülkeye yönelme motifleri arasında liberal yapıların varlığının başta geldiği söylenebilir. Liberal yapıdan da kast edilen her şeyden önce, genel anlamda siyasal liberalizasyon olgusudur. Siyasal liberalizasyon, demokratikleşme ve hukukun üstünlüğü esasları çerçevesinde yabancı sermayeye güven veren en temel unsurdur. Dolayısıyla siyasal liberalizasyon ve paralel olarak ekonomik liberalizasyon uygulamaları genelde at başı gider; yani kuvvetli liberalizasyon uygulamalarında, öncelikle kurumsal anlamda siyasal düzenlemeler ve akabinde ekonomik düzenlemeler ile liberalizasyona geçişler söz konusu olmaktadır. Burada ekonomik liberalizasyon uygulamaları ise dışa açıklıkla veya ihracata yönelik büyümeyle eşanlı olarak kullanılır ve ihracata yönelik büyüme argümanı büyümenin de lokomotif gücü olarak kabul edilir. Ekonomik liberalizasyon boyutunun daha çok sermaye hareketlerine ilaveten mal ve hizmet hareketlerinde olduğu görülmektedir. Özellikle 1980'lerin ekonomik büyüme trendine (%3.8) göre 3 misli kadar mal ve hizmet ithalatında genişleme (%12.6) olurken; DYSY ise 10 katı kadar genişleme (%41) göstermiştir (Kumar, 2012: 87; Bajo-Rubio ve Montero-Muñoz, 1999: 1; Falk ve Hake, 2008: 7). Büyüme, dış ticaret ve yabancı sermaye yatırımlarında gözlenen değişimler ışığında, 1980'lere kadar ticaretin DYSY'yi etkilediği gözlenirken; 1980'lerle birlikte bu ilişkinin tersine döndüğü, yani DYSY'nin dış ticareti etkilediği dikkat çekmiştir (Fontagné, 1999: 5).

Diğer taraftan ticaret ile yabancı sermaye giriş ve çıkışları açısından kısıtların olmadığı yapı, yani ekonomik anlamda liberalize edilen piyasalar, yabancı sermaye çekme yeteneğinin yüksek olduğu piyasalardır. Bu çerçevede ekonomik liberalizasyon uygulamalarını destekleyen unsurlardan olan dünya ekonomisi ile bütünleşme birinci-en-iyi teorisi olarak nitelendirilirken; bunun da GATT ve şimdiki adıyla WTO ile gerçekleştirildiği açıktır. Birinci-en-iyinin sağlanamadığı ya da yeterli ölçüde dünya piyasaları ile entegre olunamadığı durumlarda, bu kez bulunulan bölgedeki ülkelerle birleşme hareketleri bölgeselleşme veya ekonomik bütünleşme söz konusudur ki, buna da ikinci-en-iyi adı verilir. Güçlü ekonomiler ile entegrasyona giden ve ikinci-en-iyiyi uygulamaya koyan ülkelerin temel amacı, ortağı olduğu gelişmiş ülkelere yabancı sermaye çekerek yayılma etkileri ve ihracat artışı yoluyla ekonomik büyümesini tetiklemeye çalışmaktır (Pacheco-López, 2005: 1157). DYSY'nin asli fonksiyonu gittiği ülkenin rekabet gücünü etkileyerek dış ticaret yapısını ya da bileşenlerini de değiştirmektedir. Dolayısıyla ülkenin dış ticaret yapısı ve DYSY'nin miktarı ve sektörel dağılımındaki değişimler, ülke açısından ileride ortaya çıkacak değişimleri ve gelecek olan yabancı sermaye miktarını etkilemek suretiyle rekabet gücünü artırıcı rol oynayacaktır (Çivi ve diğ., 2008: 5). Liberalizasyon uygulamalarına yönelmede ikinci-en-iyi uygulamalarına temel örneklerden biri de Meksika'nın ABD ve Kanada'nın içerisinde bulunduğu NAFTA'ya girme sürecidir. Bu süreç ile birlikte Meksika'ya başta ABD olmak üzere çoğu ülkeden DYSY'nin yöneliminde önemli sıçramalar yaşandığı uygulamada dikkati çeken

en temel örnekler arasında yer alır. Özellikle 1985’de DYSY’nın payı %0,25’lerde olan Meksika ekonomisi 2000’li yıllarda %3,30’lara kadar sıçrama kaydetmiştir (Pacheco-López, 2005: 1159-1162).

Giderek artış gösteren sermaye hareketliliği ve bunun içerisinde önemli bulunan DYSY’nin ekonomik büyümenin de en temel belirleyicilerinden biri olduğu ileri sürülür. Şöyle ki, Neo-klasik Solow tipi büyüme modelinde teknoloji ve emeğin büyümedeki etkileri dışsal kabul edilirken, sermaye ve bunun içerisinde DYSY’nin büyümei artırdığı, ancak uzun dönemli büyüme motifinde teknolojinin ve nüfusun büyümei daha olumlu etkileyeceği kabul edilir (Kalirajan ve diğ., 2009: 5). Dolayısıyla kısa dönemde ekonomik büyümede sermaye unsuru merkezi noktada yer almakta; tasarruf ve döviz açığı yaşayan ülkelerde yabancı sermaye büyümenin lokomotif gücü olmaktadır. Özellikle yurtiçinde üretim, istihdam ve dış ticareti etkilemesi nedeniyle yabancı sermayenin en sağlamı da şüphesiz doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır.

Neo-klasik büyüme formuna ilaveten geleneksel dış ticareti açıklamaya yönelik Neo-klasik dış ticaret teorilerinden faktör donatımı ya da literatürdeki tanımlamasıyla Heckscher-Ohlin-Samuelson teorisi faktör hareketliliğinin sıfır olduğu varsayımı altında hangi ülkenin hangi faktör ağırlıklı üretimde bulunup ihracata yöneleceğini açıklar. Bu çerçevede ülkeler arasındaki faktör fiyatları farklılığının dış ticaret akımları ile dengeleneceği kabul edilir. Ancak, uygulamada ticaret önündeki engeller, mal ve hizmet ticaretinde azalmaya yol açmakta ve buna karşılık faktör hareketliliğini artırmaktadır. İlk defa Mundell (1957) tarafından ortaya konulan çalışmada ihracat ile DYSY dış piyasalara ulaşmanın alternatif bir yolu haline gelmiştir. Daha sonraki çalışmalarda ticaret ve yabancı yatırımlar, tamamlayıcı olmaktan çok, birbirinin ikamesi olabileceğine (Markusen, 1983; Helpman, 1984) vurgu yapılmıştır. Burada ticaret ve yabancı sermaye arasında belirli bir eşik değere ulaşıldığında, ihracatta belirli avantajlar sağlayan ülkenin daha iyi bir şekilde bu pazarın özel ihtiyaçlarını karşılıyor olması, hedef pazara yönelim amacı DYSY’nin nedeni olabilmektedir. Dolayısıyla bu son argümanda DYSY ihracat piyasalarını sağlamlaştıran ve büyüten bir araç haline dönüşmüştür (Bajo-Rubio ve Montero-Muñoz, 1999: 3).

Mal ve hizmet piyasaları ile sermaye hareketlerindeki liberalizasyon uygulamaları DYSY’yi uyarıcı etkide bulunurken, DYSY da teknoloji transferi (bilgi, teknik ve pazarlama yeteneği organizasyonu ve yönetim sistemleri, yeni materyaller üretimi ve pazar imkanları) yoluyla ekonominin verimlilik ve etkinliğinin artırılmasını ve ihracat yoluyla karşılaştırmalı üstünlüklerin etkin teşvikini sağlar (Kumar, 2012: 87). Diğer bir ifadeyle piyasa yönelimli ekonomiler ihracatçılara ve yatırımda bulunmak isteyen yatırımcılara önemli fırsatlar sunarken, bu bağlamda DYSY da özel sektörü teşvik edici ve beşeri kaynakların kapasitesini artırmaktadır. DYSY girişlerinin temel motifleri dikkate alındığında; yabancı yatırımcıların (i) pazar arayışı, (ii) kaynak veya varlık arayışı ve (iii) etkinlik arayışı içerisinde oldukları söylenebilir. Pazar arayışının motifinde yerel veya bölgesel pazarlara ulaşma düşüncesi yatmaktadır. Yerel pazara ulaşma motifi daha çok ithal ikameci sanayileşme (İİS) ile eşanlam taşırken, bölgesel pazara ulaşma motifi ise ihracata yönelik sanayileşme (İYS) ile paralellik göstermektedir (Bhatt, 2013: 162). DYSY motifinde ülkenin kendi bünyesine yabancı sermaye çekmesinin yanı sıra ülkenin dışarıda yatırım yapma motifleri farklılık gösterirken, içe dönük sermayenin istihdam ve üretim etkilerine karşılık, dışa sermaye veren ülkelerde de bu göstergeler açısından ters etkilerin olduğu söylenebilir. DYSY’nin genellikle çok uluslu şirketler eliyle yürütüldüğü dikkate alınır, Helpman ve diğ. (2003) tarafından da belirtildiği gibi DYSY iki temel motifte görülür. Yatay DYSY nihai tüketiciye daha yakın olacak şekilde veya taşıma maliyetleri nedeniyle yatırıma yönelir. Dikey DYSY maliyet avantajlarına göre farklı ülkelerde üretim sürecinin her bir aşamasında bulunmasıdır. Dolayısıyla yatay DYSY ihracat üzerine negatif etkiye sahiptir ve böylece aralarında ikame ilişkisi ortaya çıkar (Falk ve Hake, 2008: 5-7; Wilamoski ve Tinkler, 1999: 25). Buna karşılık DYSY’nin kendi ekipman ve girdisini geldiği ülkeden ya da dışarıdan temin etmesiyle kalkınma sorunu yaşayan AGÜ/GOÜ’lerin kurulum aşamasında ithalatı azalttığı ileri sürülmektedir. Yatırımın daha sonraki aşamasında ise çıktı türü, verimliliğin yayılma etkileri ve diğer endüstrilerle ilişkileri, bir ülkenin ithalatında DYSY’nin etkilerine işaret eden unsurlardır. Özellikle DYSY yerel hammadde ve ara malı kullanırsa, ithalatı kısıcı etkisi ciddi anlamda görülmeyebilir. Aksine, hammadde, beşeri sermaye ve diğer gayri maddi aktifler gibi ithal edilen girdilere dayanıyorsa, bu durumda ithalatı artırıcı etkisi açıktır. Şayet DYSY ile elde edilen çıktı ithal edilen diğer ürünlerin alternatifi konumundaysa, ithalatı azaltıcı etkiler doğurması olasıdır. Diğer bir ifadeyle DYSY ithal ikameci endüstrilere yoğunlaşmışsa, daha önceden ithal edilen mallar şimdi yabancı yatırımcılar tarafından yurt içerisinde üretileceğinden ithalatı negatif yönde etkilemesi beklenir (Hailu, 2010: 125). DYSY’nin bir ülkeye yönelmesinin ister ithal ikameci, ister ihracata yönelik motiflerle olsun, gittiği ülkede istihdam ve ücret düzeyine etkilerinin belirgin olduğu açıktır. Ayrıca tarife artışları ya da ticareti sınırlayıcı politika uygulayan ülkelerin uyguladıkları kısıtlara karşı o ülke piyasasında yönelim DYSY’nin yönelme motiflerinden biri konumundadır. Diğer taraftan bir ülkenin sahip olduğu faktör stokunun sağlayacağı avantajlar ya da o ülkenin geniş bir pazarına ulaşacak bir entegrasyona gitmesi de ihracat motifiyle DYSY’na örnektir (Di Mauro, 2000: 10-11).

2 Literatür İncelemesi

Bu çalışmada temel hipotez, DYSY’nin ihracata yönelik sektörlere mi, yoksa ithal ikameci sektörlere mi yönelik olup olmadığını ekonomik sistem değişimine giden ülkeler özelinde araştırılmasıdır. Çalışmada geçiş

ekonomilerinin 1991'den sonraki süreçlerinin liberal boyut ağırlıklı olduğu dikkate alınır, liberal boyut ile dışa açıklık ve dolayısıyla DYSY arasındaki ilişkilerin İYS boyutunda olması beklenir. Ancak, geçiş süreci ile birlikte yurtiçinde yaşanan üretim darboğazları bu ekonomilerin iç piyasasını tatmin etmeye yönelik yatırımları uyarıcı etkiler ortaya çıkmıştır ki, bu yönüyle DYSY'nin daha çok İİS motifiyle yönelim içerisinde olduğu söylenebilir. Gerek İYS, gerekse İİS motifleriyle olsun, bu ülkelerin DYSY çektikleri, ancak hangi türden yabancı sermayenin dominant olduğu, yarattığı sonuçlar itibarıyla ilgiye değerdir. Bu nedenle çalışmaya temel teşkil edecek İİS ya da İYS boyutunun modellenmesinin yapılabilişliğinin sağlanabilmesi amacıyla, literatürdeki çalışmaların incelenmesi yoluna gidilmiştir. Literatürde DYSY ile ihracat arasında çalışmalarda yaygınlık dikkat çekmektedir. Buna karşılık DYSY ile ithalat arasında doğrudan ilişkilerin araştırıldığı çalışmalardan ziyade, ihracatı ve ithalatı kapsayacak şekilde dış ticaret üzerine ilişkilerin araştırıldığı çalışmaların yaygın bir şekilde bulunduğu görülmektedir.

2.1 İhracata Yönelik DYSY Üzerine Literatür

Bajo-Rubio ve Montero-Muñoz (1999), üçer aylık verilerle 1977-1992 arası dönem için İspanya'da ihracat bağımlı değişken alınmak üzere dış yönelik DYSY arasındaki ilişkileri incelerken, modele dünya geliri ile ihracat nispi fiyatları da vekil değişken olarak dahil etmişlerdir. DYSY ile ihracat arasında eş-bütünleşme ilişkisi yakalandığından, kısa dönemli ve uzun dönemli ilişkiler bağlamında yapılan nedensellik testlerinde DYSY'den ihracata doğru tek yönlü ve uzun dönemli ilişkilerin varlığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla DYSY'nin ihracatı uyarıcı etkilerinin olduğu ileri sürülmüştür (Bajo-Rubio ve Montero-Muñoz, 1999: 8-12).

Di Mauro (2000) tarafından yapılan ve çekim modellerinin kullanıldığı çalışmada ekonomik bütünleşmenin DYSY ve bunun da ihracat üzerine etkisini analiz etmiştir. Bu bağlamda tarifeler, tarife dışı engeller ve döviz kuru oynaklıkları da ilave kontrol değişkenler olarak alınmıştır. Özellikle dikey ve yatay DYSY ile ihracatçı olmaktan ziyade, ülkedeki engellere bağlı olarak ticari yapıdaki kötüleşmeye bağlı olarak ihracatta bulunmayı terk edebildikleri gözlenmiştir. Dolayısıyla ihracat yapmaktansa, o ülke iç piyasasında üretimde bulunmak daha anlamlı olmaktadır ki, ihracatın ve DYSY'nin tamamlayıcı ya da ikame olup olmadığı da Graham (1996)'ın yaklaşımı izlenerek ele alınmış ve bu çerçevede çekim modeli kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara, teorik beklentinin aksine tarifelerdeki artışların DYSY üzerine etkisinin olmadığı, ancak döviz kurları ile taşıma maliyeti unsurlarının etkisinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan ihracat ile DYSY arasında da belirgin bir ilişkinin olduğu ve bu ilişkinin daha çok ihracattan DYSY'ye yönelik olduğu tespit edilmiştir (Di Mauro, 2000: 12-22).

Hsiao ve Hsiao (2006), 1986-2004 arası veri dönemi için 7 güney-doğu Asya (Çin, Kore, Tayvan, Singapur, Malezya, Filipinler ve Tayland) ekonomisinde reel GSYİH, reel ihracat ve reel DYSY arasındaki ilişkileri araştırmışlardır. Bu 7 ekonominin her biri için Granger nedensellik ilişkilerini bulmak amacıyla üç değişkenin VAR ve VECM kalıpları tahmin edilmiştir. DYSY'nin GSYİH üzerine doğrudan ve ihracat üzerine de dolaylı etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle panel nedensellik test sonuçlarında DYSY ihracat ve GSYİH üzerinde etkili iken; ihracat ve GSYİH arasında çift yönlü nedensel ilişkinin varlığı görülmüş; dolayısıyla DYSY'nin ihracatı ve ihracatın da GSYİH'ı uyardığı belirlenmiştir (Hsiao ve Hsiao, 2006: 8-21).

Marinescu ve Nicolae (2007), 1996-2006 arası dönem için Romanya ekonomisine giren DYSY'nin ihracat ile olan ilişkilerini incelerken, imalat sanayinde Balassa tarafından geliştirilen rekabet gücü endeksi yoluyla rekabet gücündeki değişimin yabancı sermaye üzerine yansımalarını tanımlayıcı istatistiklerle inceleme konusu yapmıştır. İncelemelerde Romanya ekonomisinde DYSY ile ihracat arasında ilişkinin varlığı ispatlanamamıştır. Ancak, içe yönelen sermayenin ihracatçı sektörlerden ziyade yurtiçi talebi karşılama motifinde olduğu ve rekabet gücünü dikkate almadığı belirlenmiştir (Marinescu ve Nicolae, 2007: 1-17).

Falk ve Hake (2008), 1979-2004 arası dönem için 7 Avrupa Birliği ülkesi (Avusturya, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, İsveç ve İngiltere) için dışa yönelik DYSY ile ihracat arasındaki ilişkileri panel veri analizleri yardımıyla araştırmışlardır. Dışa yönelik ihracat bağımlı değişken olmak üzere DYSY ve zaman boyutu bağımsız değişken olarak atanmış ve çift logaritmik kalıpta modellenmiştir. Sabit etkiler model sonuçları ile dinamik model sonuçlarında ve GMM tahmininde DYSY'nin ihracatı ve ihracatın da DYSY'nin belirleyicisi olduğu tespit edilirken; ülkenin büyük ekonomi olmasının ve yoğun Ar-Ge yapmasının da bunun en temel belirleyicisi olduğu gözlenmiştir (Falk ve Hake, 2008: 8-21).

Kalirajan ve diğ. (2009), yükselen 6 ekonomide (Şili, Hindistan, Meksika, Malezya, Pakistan ve Tayland) 1970-2005 dönemine ait verilerle DYSY, ihracat ve GSYİH arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Kısa ve uzun dönemli ilişkilerin tespit edilmesi amacıyla yapılan eş-bütünleşme ve VECM analizlerinde bireysel ülkeye özgü zaman serisi analizlerinde kısa dönemli ilişkinin varlığına rastlanmazken, uzun dönemli nedensel ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Asya ekonomilerinde ülke GSYİH büyüklüğünün uzun dönemde DYSY çektiği ve bunun da ihracatı uyardığı belirlenirken, bir kısım ülkelerde de GSYİH büyümesinin ihracatı uyardığı görülmüştür. Latin Amerika'da ise ihracatın GSYİH'ı ve GSYİH da DYSY'yi uyardığı gözlenmiştir (Kalirajan et al., 2009: 8-15).

Temiz ve Gökmen (2009) tarafından yapılan çalışmada Türkiye ekonomisinde DYSY ile ihracat ilişkileri 1991-2008 dönemi için aylık veriler kullanılarak analize tabi tutulmuştur. Eş-bütünleşme testi sonuçlarında göre

ihracat ile DYSY arasında uzun dönemli ilişkilerin varlığı tespit edilmiş; VECM analizinde ihracattan DYSY'ye doğru uzun dönemli ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Benzeri ilişki de nedensellik ilişkilerinde yakalanmıştır (Temiz ve Gökmen, 2009: 21-25).

Kumar (2012), 1991-2010 yılları arası için Hindistan ekonomisi üzerine ihracat, DYSY ve GSYİH arasında ilişkilerin araştırdığı çalışmada, korelasyon analizleri ile söz konusu ilişkiler inceleme konusu yapılmıştır. Korelasyon testleri sonucunda, DYSY ile ihracat, DYSY ile GSYİH ve ihracat ile GSYİH arasında sırasıyla 0.95, 0.93 ve 0.99 olarak korelasyon değerleri bulunmuştur. Bulunan yüksek korelasyon değerleri, Hindistan ekonomisinde iktisadi büyümenin ihracata dönük sanayileşmeden güçlü ölçüde etkili ($r=0.99$) olduğuna işaret etmesinin yanı sıra DYSY ile ihracat arasında ($r=0.95$) ve DYSY ile GSYİH arasında ($r=0.93$) söz konusu değişkenlerin birbiri ile kuvvetli ilişkilerinin olduğunu göstermektedir (Kumar, 2012: 89-91).

Xing ve Pradhananga (2013), 1980'den sonra yıllık ortalama %10 büyüyen Çin ekonomisinin 2010 yılında dünyanın ikinci büyük ekonomisi konumuna geldiğini ve bu konumda ihracat ve DYSY'nin önemli rol üstlendiğini ileri sürmektedir. Japonya ve dört Asya Kaplanının sergilediği ihracata yönelik büyüme başarısına benzer şekilde Çin'in gösterdiği performansı 1994-2011 arası dönem için iç ve dış talebin etkileri ile inceleme konusu yapılan çalışmada tanımlayıcı istatistikler kullanılmıştır. Elde edilen bulgularda Çin ekonomisindeki büyümenin dış talep ve DYSY'ye oldukça duyarlı olduğu ve bu kırılganlığına aşılmasında Çin ekonomisinin iç talebindeki genişleme ile dengelenebileceği tespit edilmiştir (Xing ve Pradhananga, 2013: 3).

Bhatt (2013) tarafından yapılan çalışma Vietnam ekonomisinde ihracat bağımlı değişken olmak üzere bunu açıklayacağı düşünülen GSYİH ve DYSY değişkenleri alınmış ve böylece bu değişkenler arasındaki ilişkiler 1990-2008 arası dönem için inceleme konusu yapılmıştır. Uzun dönemli ilişkiler için VAR modellemesine gidilirken, kısa dönemli ilişkiler de ECM ile ortaya konulmuştur. VAR ve eş-bütünleşme analiz sonuçlarına göre her üç değişken arasında uzun dönemli nedensel ilişkiler yakalanmış ve hata düzeltmede de bir dönemli gecikme ile değişkenler arasında ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Yapılan nedensellik testlerinde ise DYSY'nin ihracatın nedeni olduğu tespit edilmiştir (Bhatt, 2013: 168-169).

2.2 İthal İkameciliğe Yönelik DYSY Üzerine Literatür

Fontagné (1999) uluslararası ticaret ve DYSY arasındaki ilişkileri 3 OECD ülkesi (ABD, Fransa ve İngiltere) için 1984-1993 dönemi verilerini kullanarak analiz etmiştir. DYSY ve sermaye malı ithalinin dış ticaret dengesi üzerine olumlu etkileri söz konusu olurken, DYSY'nin içe yönelik olması ile dışa yönelik olmasının kökeninde ülkenin ihracatçı sektörlerinin sahip olduğu maliyet avantajları yatarken, dışa yönelimde karşı ülkenin ticari engelleri (vergi ve taşıma maliyeti gibi) bulunmaktadır. Çalışmada kısa dönemde ithalatın ve uzun dönemde ise ihracatın artması bağlamında nihai olarak dış ticaret hacminin arttığı ileri sürülmüştür (Fontagné, 1999: 19-22).

Wilamoski ve Tinkler (1999), 1977-1994 dönemi için yıllık ve üçer aylık verilerle ABD ve Meksika ekonomisine ilişkin olarak ABD'nin Meksika'ya ihracatı ve ithalatı bağımlı değişken olmak üzere reel kur ile ABD'nin Meksika'ya yaptığı DYSY ve kümülatif DYSY kullanılmıştır. Yıllık verilerle regresyon analizleri ve üçer aylık verilerle VAR analizlerinde DYSY'nin ihracat üzerine pozitif etkilerinin bulunduğu tespit edilmiştir. İthalatın ise tamamlayıcılık boyutuyla ticareti artırıcı etkilerinin olduğu görülmüştür (Wilamoski ve Tinkler, 1999: 28-36).

Marchant ve diğ. (2002), 1989-1998 arası dönem için Güney Doğu Asya ekonomilerine (Çin, Japonya, Güney Kore, Singapur ve Tayvan) ABD'nin işlenmiş gıda ihracatı ve DYSY arasındaki ilişkileri analiz etmiştir. Bu çerçevede faiz oranları, döviz kurları, GSYİH, yoğunlaşma oranı ve ihracat fiyatları kullanılmıştır. Regresyon analizi sonuçlarında ABD DYSY ile ihracatının tamamlayıcılık ilişkisi içerisinde olduğu ve faiz oranları, döviz kurları, GSYİH ve yoğunlaşma indeksinin DYSY'nin önemli belirleyicisi olduğu tespit edilmiştir (Marchant ve diğ., 2002: 297-299).

Pacheco-López (2005) tarafından yapılan çalışmada Meksika ekonomisi üzerine 1970-2000 arası dönem için ihracat, ithalat ve DYSY arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Modellemede kullanılan değişkenler dolar cinsinden alınmış olup bütün değişkenler logaritmik formda ele alınmıştır. Değişkenler arasında eş-bütünleşik ilişkilerin ortaya konulduğu çalışmada daha sonraki aşamada değişkenler arasındaki nedensel ilişkiler araştırma konusu yapılmıştır. Yapılan nedensellik testleri sonucunda DYSY ile ihracat arasında ve DYSY ile ithalat arasında çift yönlü nedensel ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Ancak, liberalizasyon uygulamalarının DYSY'yi teşvik ettiği ortaya konulmasına karşılık, Meksika ekonomisinin büyüme performansı üzerine liberalizasyon uygulamalarının güçlü etkiler doğurmadığı da ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, 1970-1993 arası ortalama büyüme performansı %4,3 iken, 1993 sonrası dönemde ortalama büyüme performansı %3,0 olarak gerçekleşmiştir. Bu çalışmada en açık bulgu DYSY ile ithalat arasında ortaya çıkan güçlü bağlardır; zira ithalat yurtiçi ve ihraç ürünler için girdi sağlamak ve daha hızlı ekonomik kalkınma için teknoloji çekmek için talep edilir (Pacheco-López, 2005: 1167-170).

Ahmed ve diğ. (2008), Sahra-altı Afrika ülkelerinde (Gana, Mali, Nijerya, Güney Afrika ve Zimbabve) ihracat, ithalat ve DYSY arasındaki ilişkiler ARDL yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Bu çerçevede reel ihracat, reel yurtiçi gelir, partner ülke geliri, reel ithalat, içe yönelik DYSY ile açıklık indeksi ve liberalizasyon göstergeleri kullanılmıştır. Değişkenler arasında kısa ve uzun dönemli nedensel ilişkiler araştırmasında ihracat-büyüme,

ihracat-DYSY, büyüme-DYSY ve büyüme-ithalat arasında ilişkilerin olduğu belirlenmiştir. Ülkeye özgür araştırmalarda ise Gana, Kenya ve Nijerya'da DYSY ile ihracat arasında iki yönlü; Güney Afrika'da DYSY'den ihracata ve Zambiya'da ihracattan DYSY'ye yönelik tek yönlü ilişkilerin varlığı gözlenmiştir (Ahmed ve diğ., 2008: 12-23).

Fillat-Castejón ve diğ. (2008), 1994-2004 arası dönem için 24 OECD ülkesinde hizmet ticareti (toplam hizmetler, taşımacılık, seyahat, iletişim, inşaat, finans ve diğer ticari hizmetler) ve DYSY arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Bu çerçevede çift logaritmik formda hizmet ithali ile GSYİH, nüfus, ele alınan ülkenin ticari partneri ülkeye uzaklığı, hizmet ticaretinde kısıt olup olmadığı ve 1 gecikmeli DYSY alınmış; ikinci modelde ise DYSY bağımlı değişken olmak üzere GSYİH, nüfus, ele alınan ülkenin ticari partneri ülkeye uzaklığı, hizmet ticaretinde kısıt olup olmadığı ve 1 gecikmeli hizmet ithali alınmıştır. Kısa dönem ve uzun dönem analizlere ilişkin olarak elde edilen bulgulara hizmet ithalatı ile DYSY arasında tamamlayıcılık ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir (Fillat-Castejón ve diğ., 2008: 9-16).

Hailu (2010), 16 Afrika ülkesi için 1980-2007 dönemine ait verilerle ihracat/ithalat performansı ile DYSY arasındaki ilişkileri analiz etmiştir. Bu çerçevede ihracat, ithalat ve dış ticaret değişkenlerinin GSYİH'ya oranları bağımlı değişken olmak üzere üç model tasarlanmış ve bu modelleri açıklamak üzere reel kur, DYSY'nin 1 gecikmeli değeri, altyapıyı temsilen 1000 kişiye düşen telefon sayısı, dünya geliri, ilgili ülke geliri ve bağımlı değişkenin 1 gecikmeli değeri alınmıştır. Çift logaritmik kalıptaki modele bağlı olarak yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre DYSY'nin ihracatı ve ithalatı pozitif ve anlamlı etkilediği tespit edilmiştir. Bulgular Afrika ülkelerinde DYSY'nin ihracatı uyardığı, ancak ithalatı da uyarıcı boyutunun varlığı özellikle bu ülkelerdeki yatırımların ithalata bağımlılığı artırıcı nitelikte olduğuna işaret etmektedir (Hailu, 2010: 125-130).

Kıran (2011), 1992 ile 2008 arası dönem için üçer aylık veri seti ile DYSY ve dış ticaret (ihracat ve ithalat) arasındaki ilişkileri araştırdığı çalışmada, ilgili değişkenlerin GSYİH'ya oranları alınmıştır. İki yapısal kırılmada serilerin seviyede durağanlığının elde edilmesine istinaden yapılan VAR nedensellik testlerinde değişkenler arasında nedensel ilişki yakalanamamıştır (Kıran, 2011: 152-155).

Sharma ve Kaur (2013), 1976-2012 arası dönem için reel verilerle Çin ve Hindistan ekonomisinde DYSY ile dış ticaret (ihracat ve ithalat) arasında nedensellik ilişkilerini araştırılmışlardır. Elde edilen bulgulara Çin ekonomisi için DYSY'den ihracata ve ithalata doğru tek yönlü nedensel ilişkiler tespit edilirken, ihracat ile ithalat arasında çift yönlü nedensellik ilişkilerin olduğu gözlenmiştir. Buna karşılık Hindistan ekonomisinde ise DYSY ile ihracat ve ithalat arasında çift yönlü nedensellik ilişkilerin olduğu; ihracat ile ithalat arasında bu türden ilişkinin yakalanamadığı tespit edilmiştir (Sharma ve Kaur, 2013: 83-88).

3 Model ve Uygulama Sonuçları

DYSY açısından bir değerlendirme yapılacak olduğunda, DYSY girişlerinde belirleyici unsurların literatürde yaygın olarak ele alınanlarından ihracatı artırıcı etkisi ya da ithalatı azaltıcı veya artırıcı unsuru ilgiye değerdir. Bu durum basit bir fonksiyonel forma dönüştürülecek olduğunda, DYSY'nin İYS'ye yönelik olması halinde, ihracat gelirlerini uyarması beklenir. Şayet DYSY'nin İİS'ye yönelik olması halinde ise, ithalat giderlerini kısıması ve dolayısıyla döviz giderlerinde tasarruf sağlanması umulur iken; DYSY'nin ithalata olan bağımlılığı yükseltmesi ise ithalatı artırması ve böylece döviz giderlerini artırması söz konusu olabilmektedir.

$$X = f(F) \quad (1)$$

$$M = f(F) \quad (2)$$

(1) nolu eşitlikte X, ihracatı ve F, DYSY'yi sembolize ederken; (2) nolu eşitlikte de F yine DYSY'yi ve M ise ithalatı ifade etmektedir. (1) nolu forma göre DYSY'nin ihracatı uyardığı ve dolayısıyla bu formatta DYSY girişlerinin ortaya çıktığı ekonomilerde F değerindeki artışların X değişkeni üzerindeki etkilerinin pozitif ve anlamlı olması beklenmektedir. Dolayısıyla DYSY'nin İYS'ye yönelik olduğu ileri sürülebilir. Buna karşılık (2) nolu forma göre ise DYSY'nin ithalatı uyardığı, ancak bu uyarmanın negatif olarak gerçekleşmesi beklenir. Diğer bir ifadeyle DYSY'nin İİS'ye yönelik olması halinde ithalat giderlerinde düşüşler umulmaktadır. Ancak, DYSY'nin ithalata bağımlı bir yapı doğuruyor olması durumunda ise DYSY girişlerinin ithalatı artırması ve bu yönüyle M ile DYSY arasında tamamlayıcılık ilişkisinin olduğu ileri sürülebilir.

Yukarıdaki modellerde sadece iki değişken arasında ilişki araştırmasının doğuracağı olası sakıncaları telafi etmek ve ilaveten literatürde yaygın olarak kullanılan değişkenler takviyesinde bulunmak, yani bir tür kontrol değişkenlerin de modele dahil edilmesinde yarar vardır. Literatürün yol gösterdiği ölçüde (1) nolu modele ülkelerin ihracatında karşıt-ticari partner ülkenin gelirinin etkili olacağı düşünülerek, ev sahibi ülkenin en büyük ticari partneri ülkenin milli gelirinin (Y_f) modele dahil edilmesi yoluna gidilmiştir [bkz. Bajo-Rubio ve Montero-Muñoz (1999); Hailu (2010)]. Diğer taraftan ihracat fonksiyonunda kurların etkisini dahil etmek üzere literatürde kur oynaklığı [bkz. Di Mauro (2000)] değişkenini temsilen reel kurlar (ReR) modele dahil edilmiştir. Son olarak siyasal liberalizasyon uygulamalarının DYSY'yi uyardığı düşünülerek liberalizasyonu [bkz. Pacheco-López (2005)] temsilen politik haklar (PR) değişkeni de modele dahil edilmiştir. Çalışmanın verileri Dünya Bankası'ndan elde edilmiştir.

Benzer şekilde (2) nolu model kapsamında ülkenin ithalatının yine kendi yurtiçi gelirine bağlı olduğuna dair Keynesyen öngörü çerçevesinde ev sahibi ülke milli geliri (Y_d) alınmıştır [bkz. Marchant ve diğ. (2002); Ahmed ve diğ. (2008); Hailu (2010)]. Bir tür rekabet ve fiyat etkisini temsilen de reel döviz kurlar (ReR) değişkeni modele dahil edilmiştir [bkz. Wilamoski ve Tinkler (1999); Marchant ve diğ. (2002); Hailu (2010)]. Son olarak liberal politika uygulamalarının yansıması olarak liberalizasyonu temsilen politik haklar (PR) değişkeni modele eklenmiştir [bkz. Ahmed ve diğ. (2008)]. Bu çerçevede (1) ve (2) nolu modeller aşağıda sırasıyla (3) ve (4) nolu modeller şeklini almıştır:

$$X = f(FTGDP, Y^f, ReR, PR) \quad (3)$$

$$M = f(FTGDP, Y^d, ReR, PR) \quad (4)$$

(3) nolu modeldeki ihracat fonksiyonu ile (4) nolu modeldeki ithalat fonksiyonu çift logaritmik kalıpta aşağıda sırasıyla (5) ve (6) nolu modellerle ekonometrik olarak ifade edilmiştir. DYSY bazı durumlarda negatif değer aldığımda logaritmik formda verilmemiştir. DYSY'nin ülkelerin GSYİH'lerine oranlanarak elde edilmiş veri kullanılmıştır.

$$\log X_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 FTGDP_{i,t} + \beta_2 \log Y_{i,t}^f + \beta_3 \log ReR_{i,t} + \beta_4 PR_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (5)$$

$$\log M_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 FTGDP_{i,t} + \beta_2 \log Y_{i,t}^d + \beta_3 \log ReR_{i,t} + \beta_4 PR_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (6)$$

$i=1, \dots, 11$; $t=1993, 1994, \dots, 2012$

(5) ve (6) nolu modellerle ekonometrik tahminlere gidilmesi planlanırken, bu doğrultuda verilerine ulaşılabilen 11 Geçiş Ekonomisine ait yatay kesit gözlemler veri setinin temelini oluşturmuştur. Bu 11 geçiş ekonomisi; Ermenistan, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Moldova, Polonya, Romanya, Rusya, Slovakya ve Ukrayna'dan oluşmuştur. Çalışmada kullanılan serilerin durağanlık özellikleri Levin, Lin, Chu (LLC) ve Im, Peseran ve Shin (IPS) testleriyle incelenmiştir. Sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir.

	LLC TESTİ		IPS TESTİ	
	Düzye Değerde		Düzye Değerde	
DEĞİŞKENLER	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
LX	-0.916	-0.486	3.071	0.534
LM	-1.671 ^B	0.167	2.302	0.724
LY ^D	-0.589	0.106	2.813	0.601
LY ^F	0.627	-0.817	3.325	0.217
LRER	-2.870 ^A	-3.384 ^A	-1.138	-1.757 ^B
FTGDP	-2.569 ^A	-0.332	-2.474 ^A	0.368
	Birinci Dereceden Farkta		Birinci Dereceden Farkta	
DLX	-7.876 ^A	-6.574 ^A	-6.222 ^A	-3.970 ^A
DLM	-7.063 ^A	-6.257 ^A	-5.331 ^A	-3.390 ^A
DLY ^D	-6.112 ^A	-5.220 ^A	-4.129 ^A	-1.904 ^B
DLY ^F	-7.766 ^A	-6.818 ^A	-5.844 ^A	-3.945 ^A
DLRER	-7.939 ^A	-6.838 ^A	-7.316 ^A	-5.393 ^A
DFTGDP	-5.201 ^A	-3.491 ^A	-6.255 ^A	-4.542 ^A

Not: A ve B sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyini belirtmektedir. Newey-West bant genişliği Bartlett Kernel ile kullanılmıştır. Optimal gecikme için Schwarz bilgi kriteri tercih edilmiştir.

Tablo 1: Birim Kök Testleri

DEĞİŞKENLER	Düzye Değerde, Sabitli ve Trendli Breitung İstatistiği
LX	-0.880
LM	-0.761
LY ^D	1.260
LY ^F	-0.820
LRER	-0.880
FTGDP	-1.201
	Birinci Dereceden Farkta, Sabitli ve Trendli
DLX	-4.407 ^A
DLM	-5.767 ^A
DLY ^D	-3.829 ^A
DLY ^F	-4.778 ^A
DLRER	-4.881 ^A
DFTGDP	-6.652 ^A

Not: A ve B sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyini belirtmektedir.

Tablo 2: Breitung Birim Kök Testi

LLC ve IPS testi sonuçları incelendiğinde verilerin birçoğu düzey değerde durağan değildir. LREER ve FDITGDP testlerinin durağanlığı güçlü biçimde ret edilememiştir. Serilerin durağanlığı trendli ve trendsiz testere göre değişiklik arz etmektedir. Bu nedenle seriler Breitung Birim Kök Testleriyle de sınanmıştır. Sonuçlar Tablo 2’de verilmektedir.

Breitung Birim Kök Testi sonuçlarına göre çalışmada kullanılan seriler düzey değerde durağan değilken, birinci dereceden farkta seriler durağan bulunmuştur.

Çalışmada spesifik bir yatay kesit kullanılmıştır. Geçiş ekonomilerinin dış ticareti üzerinde doğrudan yabancı sermaye hareketlerinin etkileri araştırılmaktadır. Spesifik bir yatay kesit örnekleme için kullanılan panel veri analizlerinde sabit etkiler modeli uygun sonuçlar vermektedir (Baltagi, 2008: 14). Geçiş Ekonomilerinin ihracatı ve ithalatı için iki ayrı model oluşturulmuş ve sonuçlar Tablo 3’te gösterilmektedir.

Bağımlı Değişken LX			Bağımlı Değişken LM		
Değişkenler	Katsayılar	t istatistiği	Değişkenler	Katsayılar	t istatistiği
Sabit	-16.420 ^A	-3.531	Sabit	-2.616 ^A	-2.306
FTGDP	0.0014	0.799	FTGDP	0.0046^B	1.935
LY ^F	1.290 ^A	6.382	LY ^D	1.063 ^A	18.624
LRER	1.146 ^A	3.572	LRER	0.115	0.796
PR	-0.118 ^A	-2.900	PR	-0.084 ^B	-2.203
R ²	0.97		R ²	0.98	
D.R ²	0.97		D.R ²	0.98	
DW ist	0.514		DW ist	0.839	
F ist.	591.79 ^A		F ist.	1300	

Not: A ve B %1 ve %5 önem düzeyini belirtmektedir. D.R² düzeltilmiş R²’yi gösterir. DW Durbin Watson istatistiğidir. Analizlerde white varyans düzeltme yöntemi kullanılmıştır.

Tablo 3: Tek Yön Sabit Etkiler Panel Veri Analizi Sonuçları

Çalışmada düzey değerlerde gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre DYSY Geçiş Ekonomileri ihracatı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı ancak DYSY’nin ithalatı pozitif yönde etkilediği gözlenmiştir. Bu durumda DYSY Geçiş Ekonomilerinde ithalata bağımlı olmakta ve ülkelerin ithalatını arttırmaktadır. Elde edilen bulgular Fontagné (1999), Pacheco-López (2005), Fillat-Castejón ve diğ., (2008), Hailu (2010) ile Sharma ve Kaur (2013) çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir.

İhracat ve ithalatı etkileyen en önemli değişkenlerin ihracatta modeli için ticaret yapılan ülkelerin gelirleri (Y_f) ve ithalat modeli için ülkenin kendi gelir seviyesi (Y_d) olduğu görülmektedir. Her iki değişken de %1 önem düzeyinde anlamlı ve pozitif etkilidir. Ayrıca gelir kat sayısının 1’den büyük olması (Y_d’nin 1,29; Y_f’nin 1,063) ihracatın ve ithalatın gelire karşı duyarlı olduğunu göstermektedir. Reel döviz kuru değişkeni ise (REER) sadece ihracat için anlamlıdır. İthalat denklemi için anlamlı bir döviz kuru katsayısına ulaşamamıştır. Ülke içi politik gelişmeler ve liberalizasyon düzeyi ekonometrik modellerde PR değişkeni ile temsil edilmiştir. PR 1 ila 7 arasında değer almaktadır. 1 en özgür seviyeyi, 7 ise özgür olmayan baskıcı yapıyı belirtmektedir. PR değişkeni Freedom House’dan temin edilmiştir. Teorik açıdan beklenildiği üzere PR katsayısı negatif işaretli ve istatistiki açıdan anlamlı bulunmuştur. Yani ülkelerde liberalizasyon ve özgürlükler arttıkça ihracat ve ithalat artmaktadır.

Tablo 3’teki sonuçlar incelendiğinde yüksek R² değerleri ve düşük DW değeri dikkat çekmekte ve bu durum elde edilen katsayıların güvenilirliğini gölgelemektedir. Bu nedenle her iki modelde kullanılan değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin varlığı Johansen Eş-Bütünleşme Testleri yardımıyla incelenmiştir. Test sonuçları Tablo 4’te verilmiştir.

İhracat Modeli İçin		
Eş-bütünleşik Vektör Sayısı	İz Değer	Öz Değer
0	105.6 ^A	102.7 ^A
1	33.95 ^B	31.88 ^B
2	14.93	12.79
3	20.69	20.69
İthalat Modeli İçin		
Eş-bütünleşik Vektör Sayısı	İz Değer	Öz Değer
0	116.2 ^A	89.12 ^A
1	52.49 ^A	44.29 ^A
2	24.56	19.01
3	30.02	30.02

Not: A ve B %1 ve %5 önem düzeyini belirtmektedir.

Tablo 4: Johansen Eş-bütünleşme Testi Sonuçları

Johansen Eş-Bütünleşme testi sonuçlarına göre her iki modelde de en az 1 eş-bütünleşik vektöre ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuç değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin mevcudiyetine işaret eder.

Uzun dönemde seriler arasında ilişkiler olmasına rağmen kısa dönemde meydana gelecek olası şoklar makroekonomik denge düzeyinden sapmaya neden olabilir. Kısa dönemli şokların modellerde sapmaya neden olup olmadığı ve değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiler hata düzeltme modelleriyle incelenmiştir. Sonuçlar Tablo 5'te verilmektedir. Hata düzeltme modeli (7) ve (8) numaralı denklemde gösterildiği üzere oluşturulmuştur.

$$(7) \quad \log \Delta X_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 \Delta \text{FTGDP}_{i,t} + \alpha_2 \log \Delta Y_{i,t}^f + \alpha_3 \log \Delta \text{ReR}_{i,t} + \alpha_4 \Delta \text{PR}_{i,t} + \text{EC} * \text{Resid01}(-1) + u_{i,t}$$

$$(8) \quad \log \Delta M_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 \Delta \text{FTGDP}_{i,t} + \alpha_2 \log \Delta Y_{i,t}^d + \alpha_3 \log \Delta \text{ReR}_{i,t} + \alpha_4 \Delta \text{PR}_{i,t} + \text{EC} * \text{Resid02}(-1) + u_{i,t}$$

$$\text{Resid01} = \varepsilon_{i,t} = \log X_{i,t} - \beta_0 - \beta_1 \text{FTGDP}_{i,t} - \beta_2 \log Y_{i,t}^f - \beta_3 \log \text{ReR}_{i,t} - \beta_4 \text{PR}_{i,t} \quad (9)$$

$$\text{Resid02} = \varepsilon_{i,t} = \log M_{i,t} - \beta_0 - \beta_1 \text{FTGDP}_{i,t} - \beta_2 \log Y_{i,t}^d - \beta_3 \log \text{ReR}_{i,t} - \beta_4 \text{PR}_{i,t} \quad (10)$$

(7) ve (8) nolu denklemlerde Δ fark operatörüdür. EC ise hata düzeltme katsayısı, (-1) ise 1 dönemlik gecikmeyi göstermektedir.

Bağımlı Değişken DLX			Bağımlı Değişken LM		
Değişkenler	Katsayılar	t istatistiği	Değişkenler	Katsayılar	t istatistiği
Sabit	0.037 ^A	7.458	Sabit	0.020 ^A	4.989
DFTGDP	0.0025^A	5.330	DFTGDP	0.0040^A	3.123
DLY ^F	1.225 ^A	12.45	DLY ^D	1.026 ^A	18.951
DLRER	0.219	1.271	DLRER	-0.093	-0.960
DPR	-0.028	-1.346	DPR	0.00005	-0.04
EC	-0.159 ^A	-4.827	EC	-0.315 ^A	-3.985
R ²	0.516		R ²	0.778	
D.R ²	0.479		D.R ²	0.761	
DW ist	1.934		DW ist	1.842	
F ist.	13.772 ^A		F ist.	45.16 ^A	

Not: A ve B %1 ve %5 önem düzeyini belirtmektedir. D.R² düzeltilmiş R²'yi gösterir. DW Durbin Watson istatistiğidir. EC ise hata düzeltme katsayısını vermektedir. Analizlerde white varyans düzeltme yöntemi kullanılmıştır.

Tablo 5: Hata Düzeltme Modeli ve Kısa Dönemli Regresyon Analizi

Tablo 5'teki sonuçlara göre her iki modelde de hata terimi katsayısı negatif işaretli ve istatistiki açıdan anlamlıdır. Geçiş Ekonomileri ihracatı için kurulan denklemde kısa dönemde meydana gelecek olası şoklar bir dönem içerisinde (bir yıl) yaklaşık %16 oranında dengeye ulaşmaktadır. İthalat için kurulan modelde ise şoklara bağlı bir sapma bir dönem içerisinde %32 oranında dengeye ulaşır. Kısa dönemde DYSY Geçiş Ekonomilerinin hem ihracatı hem de ithalatı üzerinde artırıcı etki göstermektedir. Ancak, bu etkiler ithalat üzerinde daha duyarlıdır. İthalat için kurulan hata düzeltme modelinde DYSY'nin katsayısı ihracata nazaran daha yüksektir.

Reel döviz kurları ve politik kalite ise kısa dönemde dış ticaret üzerinde anlamlı etkiye sahip değildir. Politik kalite (PR) ise kısa döneme nazaran uzun dönemde ülkelerin dış ticaret yapısını etkilemekte ve politik kalite arttıkça ülkelerin dış ticaret hacmi artmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin liberalizasyonla daha açık bir ekonomi haline gelmelerinin farklı bir yolla gerçekleştirildiği ya da şok etki politikalarıyla uygulamaya konulduğu söylenebilir. Hata düzeltme modelinde Tablo 3'teki sonuçlara nazaran daha düşük R² değerleri ve görece daha yüksek DW istatistiği değeri elde edilmiştir.

4 Sonuç

Bu çalışmada, "Geçiş Ekonomileri özelinde DYSY'nin ülkelerin İYS'lerinde mi, İİS'lerinde mi ortaya çıktığı inceleme konusu yapılmıştır. DYSY'nin ihracat ve ithalat üzerindeki etkiler iki ayrı *tek yön sabit etkiler panel veri analizleriyle* tetkik edilmiştir. Regresyon analizleri verilerine ulaşılabilen 11 Geçiş Ekonomisi için 1993-2012 yılları verileri kullanılarak oluşturulmuş ve bu çerçevede hem uzun dönemli hem de kısa dönemli analizler gerçekleştirilmiştir. Analizler sonucunda elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilir:

- Çalışmada değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin bulunduğu Johansen Eş-Bütünleşme testi sonucunda ulaşılmıştır.
- Uzun dönemde DYSY ile Geçiş Ekonomilerinin ihracatı arasında anlamlı bir ilişkiye ulaşılamamıştır. Ancak, DYSY'nin ithalat üzerinde ise pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı etkileri vardır. Uzun dönem için elde edilen bu bulgular yorumlandığında DYSY'ler İYS'lerden ziyade İİS'lere yöneliktir ve DYSY ülkelerin ithalata bağımlılığını arttırmaktadır. Bu yapı Geçiş Ekonomilerinin DYSY tarafından teknik bilgi ve becerilerin (know-how) yeteri kadar kopyalanmadığı veya öğrenilemediği şeklinde

yorumlanabilir ya da DYSY'ler teknik bilgi ve becerilerini paylaşma konusunda isteksiz davranmaktadırlar. Geçiş Ekonomileri DYSY'leri ürkütmeden know-how yeteneği öğrenebilecek yapısal değişikliklere gitmelidirler. Örneğin belirli sayıda yönetim ve teknik kadroda belirli sayıda vatandaş çalıştırarak söz konusu beceriler yerel piyasalara mal edilebilir. Ayrıca DYSY'lerin Ar-Ge faaliyetlerini ev sahibi ülkede gerçekleştirmeleri yönünde teşvik edilmelidir. Bu vesileyle yurtiçi piyasalara pozitif dışsallık sağlanabilir.

- iii. DYSY'nin Geçiş Ekonomileri İYS ve İİS üzerinde kısa dönemde pozitif ve anlamlı etkileri vardır. Kısa dönemde DYSY'nin ihracat ve ithalat üzerindeki etkileri katsayılar dikkate alınarak kıyaslandığında ithalatın daha da duyarlı olduğu gözlenmektedir. Uzun dönemde ise DYSY'nin ihracat üzerinde etkilerinin anlamsızlaştığı yukarıda açıklanmıştır.
- iv. Hem uzun dönemde hem de kısa dönemde Geçiş Ekonomilerinin uluslararası mal ve hizmet ticaretini etkileyen en önemli değişkenin ihracat için ticaret ortağı ülkelerin gelirleri ve ithalat için ise ülke gelirleri olduğu gözlenmiştir. Çift logaritmik yapıda elde edilen katsayıların 1'den büyük olması, Geçiş Ekonomilerinin dış ticaret yapılarının gelir değişimlerine çok duyarlı olduğunu gösterir. Bu yapı olası küresel veya lokal krizlerde meydana gelecek gelir düşüşlerinden dış ticaret sektörlerinin önemli derecede etkileneceği şeklinde yorumlanmaktadır. Yani Geçiş Ekonomilerinin dış ticaret yapıları krizlere karşı çok kırılgandır.
- v. Reel döviz kuru dış ticaret üzerinde kısa dönemde anlamlı etkiye sahip değildir. Uzun dönemde ise ancak ihracat üzerinde etkisi vardır. Yüksek kur politikası (değersiz yerel para) uzun dönemde ihracatı artırıcı etki gösterebilir.
- vi. Uluslararası Ticaret Teorisine göre demokratikleşme ve liberalizasyon dış ticaret hacmini arttırmakta ve ekonomileri küresel anlamda birbirlerine entegre hale getirmektedir. Bu teorisinin sağlaması uzun dönemde Geçiş Ekonomileri üzerinde PR değişkeni ile geçerlilik arz ettiği tespit edilmiştir. Uzun dönemde serbestleşme ve demokratikleşmenin ülkelerin dış ticaret hacmini arttırdığı gözlenmiştir.

Elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde Geçiş Ekonomilerine gelen DYSY'ler daha çok İİS'lerde faaliyet göstermekte ve bu da ithalata bağımlılığı yükselterek ülkelerin ithalatında artışlara yol açmaktadır. Elde edilen bu sonuç politika çıkarımı olarak; Geçiş Ekonomilerinin DYSY'lerden teknik bilgi ve beceriyi elde edebilme yeteneklerini arttırmaya yönelik yapısal değişikliklere gitmesi ve DYSY'lerin Ar-Ge çalışmalarını ev sahibi ülkelerde yapmaları yönünde teşvik edilmesi gerektiğini göstermektedir. Ayrıca İYS'lere yönelik faaliyet gösterecek DYSY'leri ülkelere çekecek düzenlemelerin gerçekleştirilmesi gereği dikkat çekmektedir. Dolaylı yabancı sermaye yatırımlarını çekme adına uygulanacak suni olarak değerlendirilmiş döviz kuru politikalarının uzun dönemde ihracatı olumsuz yönde etkilediği ve böyle bir yapının da cari açığa neden olabildiği söylenebilir. Dış ticareti etkilemeye yönelik düşük kur politikalarından ziyade teknolojik ve beşeri birikimi arttıracak yapısal politikaların daha kalıcı ve etkili sonuçlar doğuracağı şüphesizdir.

Kaynakça

- Abdullahi, Cheng, ve Messinis, 2008, "The Role of Exports, FDI and Imports in Development: New Evidence from Sub-Saharan African Countries", *Centre for Strategic Economic Studies, Working Paper No. 39*, May 2008, pp: 1-30.
- Bajo-Rubio, ve Montero-Muñoz, 1999, *Foreign Direct Investment and Trade: A Causality Analysis*, Universidade de Vigo, February 1999, pp: 1-23.
- Baltagi, *Econometric Analysis of Panel Data*, 4th edition, John Wiley & Sons, Ltd, 1998.
- Bhatt, 2013, "Causal Relationship between Exports, FDI and Income: The Case of Vietnam", *Applied Econometrics and International Development*, **13** (1), pp: 161-176.
- Di Mauro, 2000, *The Impact of Economic Integration on FDI and Exports: A Gravity Approach*, Ceps Working Document No. 156, pp: 1-29.
- Falk, ve Hake, 2008, *Panel Data Analysis on FDI and Exports*, FIW Studien – FIW Research Reports, No 012 / Foreign Direct Investment, pp: 1-27.
- Fillat-Castejón, Francois, ve Woerz (2008), *Trade Through FDI: Investing in Services*, Documento de Trabajo 2008-06, pp: 1-59.
- Fontagné, 1999, *Foreign Direct Investment and International Trade: Complements or Substitutes?*, STI Working Papers, 1999/3, pp: 1-30.
- Hailu, 2010, "Impact of Foreign Direct Investment on Trade of African Countries", *International Journal of Economics and Finance*, **2** (3), pp: 122-133.
- Hsiao, ve Hsiao, 2006, "FDI, Exports, and Growth in East and Southeast Asia -Evidence from Time-Series and Panel Data Causality Analyses", *2006 International Conference on Korea and the World Economy V*, 7-8 July 2006, pp: 1-12.

- Kalirajan, Miankhel, ve Thangavelu, 2009, "Foreign Direct Investment, Exports, and Economic Growth in Selected Emerging Countries: Multivariate VAR Analysis", *Munich Personal RePEc Archive*, **28**, May 2009, pp: 1-21.
- Kiran, 2011, "Causal Links between Foreign Direct Investment and Trade in Turkey", *International Journal of Economics and Finance*, **3** (2), pp: 150-158.
- Kumar, 2012, "Impact of FDI on Export and Growth:-An Indian Perspective", *Management Insight*, **VIII** (1), pp: 87-92.
- Marchant, Cornell, ve Koo, 2002, "International Trade and Foreign Direct Investment: Substitutes or Complements?", *Journal of Agricultural and Applied Economics*, **34** (2), pp: 289-302.
- Marinescu, 2007, "The Link between Exports and Inward Foreign Direct Investment: The Case of Romania", *9th ETSG Annual Conference – Athens*, September 2007, pp: 1-17.
- Pacheco-López, 2005, "Foreign Direct Investment, Exports and Imports in Mexico", *The World Economy*, **28** (8), pp: 1157–1172.
- Sharma, ve Kaur, 2013, "Causal Links between Foreign Direct Investments and Trade: A Comparative Study of India and China", *Eurasian Journal of Business and Economics*, **6** (11), pp: 75-91.
- Temiz, ve Gökmen, 2009, "Foreign Direct Investment and Export in Turkey: The Period of 1991-2008", *Anadolu International Conference in Economics*, June 17-19, 2009, pp: 1-29.
- Xing, ve Pradhananga, 2013, *How Important are Exports and Foreign Direct Investment for Economic Growth in the People's Republic of China?*, ADBI Working Paper Series No. 427, pp: 1-16.
- Wilamoski, ve Tinkler, 1999, "The Trade Balance Effects of U.S. Foreign Direct Investment in Mexico", *AEJ*, **27** (1), pp: 24-37.